

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження Любчика Ігоря Дмитровича «Лемківщина та лемки в новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичний дискурс», подане на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України, 07.00.02 – всесвітня історія

Під впливом суспільно-політичних перетворень сьогодні особливого значення набуває врахування історичних, цивілізаційних, культурно-духовних особливостей окремих регіонів. Невипадково останнім часом зросла кількість публікацій, присвячених етнокультурним вимірам історії Східної Європи та України зокрема. Також зростає інтерес до локальної та регіональної історії як частини національного історичного наративу. Цей загальний дослідницький контекст зумовлює актуальність теми дисертаційного дослідження.

Праця І. Д. Любчика вперше в сучасній українській історіографії порушує цілу низку важливих проблем теоретичного та фактографічного характеру. У дослідженні актуалізовано проблему сприйняття Лемківщини й лемків як своєрідного архаїчного етнокультурного ареалу, що був тривалий час віддалений від органічного українського етнодержавного масиву, перебував у полоні етнополітики зарубіжних державних центрів; при цьому лемки як етнографічна група та їхня культура з середини ХХ ст. опинилися на межі зникнення.

Передусім хотілося б відзначити, що дисертація І. Д. Любчика загалом написана в доброму стилі, з цікавістю читається та сприймається, і в цілому справляє позитивне враження. Автор добре володіє історичною термінологією та сучасними науковими методиками дослідження, текст дисертації написаний в аналітичному ключі. Виклад фактичного матеріалу в тексті роботи здійснюється в проблемному плані, робляться проміжні висновки й узагальнення, а також достатня кількість посилань на джерела й наукову літературу.

Основні положення та висновки дисертаційної роботи досить чітко сформульовані, науково обґрунтовані, базуються на аналізі широкого кола джерел. Їх висвітлено загалом у 54 авторських фахових наукових працях, опублікованих у вітчизняних та міжнародних виданнях, а також у 3 монографіях, і в ряді статей, що додатково відображають результати дослідження. Крім того, результати дослідження апробовано в численних виступах на міжнародних наукових конференціях і семінарах. Такий масив публікацій забезпечує необхідну повноту висвітлення проблеми, яку ставить перед собою дисертант.

Практичне значення дисертації І. Д. Любчика полягає в тому, що вона забезпечує системний погляд на етнополітику окремих країн щодо лемків у світовому, східноєвропейському та українському історично-культурному контексті. Ці напрацювання методологічно важливі як для узагальнюючих наукових праць, так і для популяризації історичної спадщини лемків і Лемківщини та української культури на тлі всесвітньої історії загалом.

Це засвідчує основний зміст дисертації І. Д. Любчика. Її вступ традиційно висвітлює основні наукові параметри праці: актуальність, предмет, об'єкт, завдання, мету, а також хронологічні й територіальні межі, наукову новизну і практичне значення роботи. Так, за об'єкт дослідження здобувач обрав Лемківщину та лемків в структурі суспільно-політичних процесів та наукових дискурсів новітньої доби. Предметом роботи є процес суспільно-політичних трансформацій на Лемківщині під впливом державно-політичних центрів, рецепція конструювання моделі ідентичності через етнічну окремішність; особливості збереження лемками національної ідентичності в суспільно-політичних процесах новітньої доби. Згідно з таким баченням проблеми сформульовано мету й завдання дослідження.

Перший розділ дисертаційної праці («Історіографія та джерела») аналізує стан наукових студій над проблематикою. У проблемно-хронологічному порядку здобувач детально простежує історіографічні

школи, що виникли в рамках певних наукових напрямків. Дисертант зауважує своєрідний парадокс у лемкознавчих дослідженнях, стверджуючи про нагромадження значної кількості, переважно науково-популярних, розвідок, попри те, що донедавна в українській історіографії на науковому рівні практично не ставилося питання про еволюцію української національної ідентичності серед лемків. Зважаючи на те, що тематика дослідження була й залишається предметом зацікавлення різних наукових кіл за хронологічною, національною та світоглядно-політичною спрямованістю, історіографічні напрацювання дисертант умовно поділяє на дослідження міжвоєнної, воєнної та післявоєнної доби, серед яких виокремлює діаспорні, радянські та новітні напрацювання з 1991 р. Водночас наукові школи за державною (національною) ознакою автор класифікує як українську, польську, словацьку та російську. Дисертант стверджує, що політико-ідеологічний аспект класифікації визначають відповідні акценти наукових парадигм лемкознавчої тематики, яку автори розглядають або в контексті україноцентричних узагальнень, або лемківської/русинської етнічної окремішності.

Окремий тематичний сегмент першого розділу складає, власне, розгляд джерельної бази через призму специфіки різних джерел, і зокрема архівних матеріалів з України, Польщі та Словаччини. З тексту дисертації стає зрозумілим, що джерельну базу дослідження формують основні види писемних пам'яток новітньої доби, доповнюють документи органів влади та українських громадських організацій, джерела особового походження, зокрема листування, щоденники, автобіографії, спогади активних діячів національного руху, матеріали респондентів і тогочасна періодика різного ідейного спрямування.

Підтримуємо автора, що у зв'язку зі специфікою дисперсного проживання лемків в умовах сьогодення, перспектива подальшого розширення дослідницького історіографічно-джерелознавчого ресурсу

полягає у виявленні, вивченні та представленні матеріалів із зарубіжної україністики, як архівних установ, бібліотек, так і приватних колекцій.

У другому розділі дисертації («Предметне поле та методологічні аспекти дослідження») здобувач аналізує понятійний апарат дослідження, його основні проблемні вузли: пограниччя, національна ідентичність, соборність, етнополітика, лемківське питання. На підставі аналізу й синтезу існуючих концепцій дисертант подає власне розуміння предмету дослідження, розгляд якого здійснювався з урахуванням сучасних методологічних підходів. Поділяємо запропоновану думку дисертанта, що сьогодні є потреба говорити про створення власного теоретико-методологічного фундаменту лемкознавства, бо без цього робота з пошуку нових фактів невдовзі може знецінитися. З аналізу тексту розділу стає зрозумілим, що Лемківщину автор розглядає в ключі суспільно-політичної моделі пограниччя, яка є узагальненою авторською рефлексією. Тому доцільним є авторське резюмування, що на сьогодні однією зі складових вивчення західного порубіжжя є, насамперед, усталення дефінітивного апарату та вироблення єдиних методологічних підходів, результатом яких стане формування нової історіографічної парадигми цієї теми.

Третій розділ дисертаційного дослідження І. Д. Любчика («Процес самоідентифікації лемків-русинів: український вимір») по суті є комплексним, панорамним оглядом Лемківщини і лемків у контексті соборницьких прагнень українців упродовж новітньої доби, внесок місцевих діячів в утвердження української національної ідеї в регіоні через підтримку національно-державної єдності з Україною та українофільських настроїв у суспільній свідомості. У цьому контексті дисертантом відзначено, що незважаючи на те, що лемки були розділені державно-політичним кордоном, їх об'єднала ідея української державності, але ці тенденції, на думку дисертанта, протягом усього міжвоєнного періоду були нерівномірними, і на відміну від основного етнічного масиву України серед лемків відбувалися

повільніше, а часто й суперечливіше. Однак автор констатує зростання національного ресурсу та поступову динаміку, яка утверджувала україноцентричні ідеали лемків. Це можна спостерігати через формування розгалуженої мережі політичних, культурно-освітніх та господарських організацій, спираючись на які, лемки чинили опір реалізації етнополітичних доктрин Польщі, Чехословаччини та СРСР. Згідно авторських міркувань у розрізі проблеми «соборність – регіоналізм», досягненню соборницького єднання рівною мірою перешкодили як вкрай несприятлива зовнішньополітична ситуація, так і домінанта регіоналізму, адже всі розрахунки базувалися на незмінному приматі регіональних, егоїстичних інтересів над загальнонаціональними завданнями.

Важливу нішу в дисертаційному дослідженні відведено депортаційним акціям 1940-х рр., вказано їхні суспільні, культурницькі та ментальні наслідки. Автор наголошує на депортації як своєрідній катастрофі новітньої доби, внаслідок чого лемки опинилися серед свого народу, але не на своїй землі, а згодом – у 1947 р. ті, хто залишився, були розселені в Польщі. Дослідником підсумовано, що у ході радянсько-польських домовленостей були задіяні нові потужні політико-адміністративні та ідеологічні чинники, спрямовані проти місцевого люду, а найжорстокішою акцією була операція «Вісла» у квітні – липні 1947 р., яка в мирний час мала на меті не тільки переселити, а й затерти сліди національного образу лемків. На думку І. Д. Любчика, депортація місцевого населення призвела до незворотних територіальних, демографічних, культурних і ментальних втрат. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що політика як Польщі, так і СРСР, була спрямована на викорінення лемків-автохтонів із етнічних теренів. І робилося це різними методами – від пропагандистських до силових.

Автор констатує, що з другої половини XX ст. Лемківщина втратила цілісність як історико-етнографічний регіон, будучи ще більше пошматованою адміністративними кордонами. За спостереженнями дисертанта, очевидна регіональна катастрофа істотного опору не викликала,

причому як на локальному, так і на міжнародному рівні. На думку здобувача, після виселення лемків зі своїх батьківських теренів, можна вести мову про втрату цілого своєрідного етнокультурного ареалу.

У четвертому розділі дисертаційної праці («Конструювання ідеї етнічної окремішності населення українсько-польсько-словацького пограниччя») йдеться про еволюцію етнополітичних практик окремих держав щодо Лемківщини, а згодом і лемків. Цю проблему дисертант розкриває через призму польської політики державної асиміляції, словакізації, москвофільства, радянзації або ж толерування етнічної окремішності.

Дисертант досліджує депортаційні акції в етнополітичній площині. В контексті дослідницьких узагальнень здобувач відзначає, що насильницьке виселення лемків зі своїх етнічних теренів після Другої світової війни змінило соціокультурне обличчя Лемківщини, і призвело до руйнування етнокультурного середовища регіону.

У процесі дослідження дисертант означив чинники формування/деформування етнічної окремішності населення регіону та методику її утвердження як складової польського, словацького і російського політичного курсу. Автором встановлено широкі можливості маніпулювання темою самоідентифікації лемків в умовах сьогодення, які він пояснює низкою чинників. Серед них виділяє суттєвий вплив і зміну правлячих режимів, які визначали національні домінанти, акценти та політику пам'яті; розділеність лемків/русинів адміністративними кордонами, що створювала додаткові труднощі для вироблення нормальних ідентифікаційних критеріїв; невизначеності й плутанини у цій проблемі додали окремі дослідники, насамперед із Польщі, Словаччини та Росії, які здебільшого обґрунтовували офіційну державно-національну позицію влади своїх країн.

Висновки дисертаційної праці узагальнюють результати проведеного дослідження, вводять їх у широкий історико-культурний контекст розвитку пограниччя та національної самоідентифікації населення в рамках

східноєвропейського регіону та на тлі загальносвітових цивілізаційних тенденцій загалом. Автореферат дисертації відображає основний зміст та результати дослідження.

Відзначаючи досягнення та наукове значення дисертації І. Д. Любчика, разом із тим вважаємо за необхідне висловити окремі міркування стосовно положень, які, на наш погляд, потребують уточнення чи додаткової аргументації.

1. Насамперед, у вступі слід було б чіткіше окреслити хронологічні рамки дослідження, вказавши конкретний рік для нижньої та для верхньої межі (с. 33).
2. Аналізуючи понятійно-категоріальний апарат у розділі 2, варто було б наголосити, який підхід автор обрав щодо приналежності лемків. Важливість цього питання пов'язана з тим, що в науковій літературі використовується різна термінологія (етнічна група, етнографічна група, субетнічна група). Також, щодо висвітлення депортаційних акцій доцільно було б визначитися з термінами *переселенці* чи *виселенці*, оскільки в роботі часто зустрічаються й використовуються обидва терміни (с. 191 та ін.).
3. Коли йдеться про діяльність інтелігенції на Лемківщині та її внесок у становлення української національної ідентичності, доцільним було б розкрити її роль у ширшому контексті. Адже відомо, що вона підтримувала тісні зв'язки з іншими етнографічними регіонами (Бойківщиною, Гуцульщиною).
4. По тексту спостерігаються певні диспропорції у висвітленні окремих питань, коли дисертант одним проблемним питанням приділяє більше уваги, натомість іншим присвячує незначний за обсягом текст. Для прикладу, параграф 2 другого підрозділу третього розділу «Антирадянський спротив ОУН...» має всього

З сторінки (с. 160-163). Натомість уже наступні параграфи цього ж підрозділу – суттєво більші (с. 169-178; 178-194).

У роботі наявні деякі стилістичні й технічні огріхи. Так, у назвах громадських організацій, установ в українській мові треба писати з великої літери тільки перше слово (окрім географічних назв), а не всі, як у польській та інших мовах (с. 172 та ін.); назви архівів подавати актуальні на цей час (Національний архів у Кракові, а не державний) тощо.

Проте висловлені зауваження не мають принципового характеру й не ставлять під сумнів загальне позитивне враження від ознайомлення з роботою, як і внесок автора в наукову розробку цієї проблематики.

Загалом можна зробити висновок, що дисертаційна робота І. Д. Любчика – завершена наукова праця, в якій отримані вагомі, теоретично обґрунтовані та практично значущі результати. За своїм науковим рівнем, практичним значенням дисертація «Лемківщина та лемки в новітній історії Центрально-Східної Європи: суспільно-політичний дискурс» відповідає вимогам чинного «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 656 від 19.08.2015, та вимогам щодо докторських дисертацій, а її автор, Ігор Дмитрович Любчик, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України та 07.00.02. – всесвітня історія.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

О. С. Жерноклеєв

